

JOACHIM BALCK

DISSERTATIO HISTORICA,
DE,
CHARTIS

JOACHIM BALCK

DISSERTATIO HISTORICA,
^{DE,}
CHARTIS

En delöversättning med kommentarer

av Jan Olof Rudén

Utgiven av

Föreningen Nordiska Pappershistoriker

Mariestad 1979

Den akademiska avhandling i två delar som Joakim Balck framlade i Lund 1746 och 1748 är såvitt jag vet den tidigaste framställningen av papper som skrivmaterial som finns i Sverige och kanske rentav i Norden. Den är tillkommen under merkantilismens tidevarv. De nyttopunkter man kunde vänta sig att finna däri lyser med sin frånvaro. Trots att det är en pappersmakares son som för pennan är framställningen en historisk översikt över bruket av papper som skriftbärare (och av andra, tidigare skrivmaterial). Just förhållandet att det är en yngling med praktisk erfarenhet av papperstillverkning gör det befogat att låta honom bli tolk för sin tids uppfattning av det historiska skeendet – som inte behöver överensstämma med vår tids – samtidigt som han ger några glimtar av den dåtida situationen i Sverige och dessutom framlägger ett par dokument i bilagorna.

Eventuella oklarheter i översättningen kan säkert lösas med hjälp av originaltexten som reproduceras parallellt.

I. N. J. C.
 DISSERTATIO HISTORICA,
 DE,
CHARTIS,
 CUJUS PARTEM PRIOREM,
 FAVENTE SUPREMO NUMINE
 ATQUE
 INDULGENTE AMPLISS. FAC. PHILOS.
 IN ACADEMIA GOTHORUM CAROLINA
 Sub MODERAMINE
 Dni. SVEN BRING,
 HIST. PROF. REG. & ORD. & h. i. F. Ph. D.
 PUBLICO EXAMINI MODESTE
 SUBMITTIT
 S.Æ. R.Æ. M.Æ. STIPENDIARIUS
JOACHIM BALCK.
 OSTRO-GOTHUS.
 DIE XIV: JUNII ANNI MDCCXLVI.
 L. H. Q. C.

Typis CAROLI GUSTAVI BERLING, Directoris Officinæ
 Typographicæ LONDINI GOTHORUM,

I[n] N[omine] J[esu] C[hristi]

Historisk avhandling om papper, vars första del, med den berömda filosofiska fakultetens ytterst bevägna ynnest och välvilja Joachim Balck¹, Östgöta nation, kunglig stipendiat, ödmjukt framlägger till offentlig granskning den 14 juni år 1746 i Göternas Karolinska akademi under Herr Sven Brings² överinseende, kunglig ordinarie professor i historia och h[onoris?] t[ituli?] F[acultatis?] filosofie doktor.

Med Carl Gustav Berlings typer, ledare av officinen i Lund.
 [(7), 33, (4) s.]

¹ F i Linköping 20/6 1722. Studier där, student i Lund 1740, magister 1748, prästvigd 1749, komminister i Vreta kloster 1754, d 5/4 1754. Se Ax. Setterdahl: Östgöta nation i Lund 1668-1913. Linköping 1913, s 232. Se även J A Westerlund & J A Setterdahl: Linköpings stifts herdaminne. 2. Linköping 1919, s 139.

² F 1707, d 1787. Professor i historia vid universitetet i Lund 1742. Adlad Lagerbring 1769. Se G Elgenstierna: Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 4, s 431.

Tillägnan till diverse välgörare (på latin) inleder som övligt den första delen av avhandlingen samt en äredikt på svenska "til min högtärade ... fader, pappersbruks arendatoren ... Jöns Balck samt min ... käraste moder"³. Dessutom finns en dikt på svenska till "mina högtärade kiära Swågrar pappersbruks arendatorerne ... herr Jöran Ramberg, vid Bolltorps, herr Jöns Schallander⁴ vid Gustafs bruk och herr Petter Ramberg⁵ wid Fiskeby pappers bruk".

---

³ Jöns Balck (1690-1772), pappersmästare i Tannefors, g m Elisabeth Lemchen. Hade sönerna Joachim (se ovan), Christopher (1731-98), pappersmakare i Tannefors, Jöns (f 1734), Johan, familjens svarta får, avsatt från befattningen som uppborrdskommissarie i Katarina, Stockholm, efter tillgrepp av 10 000 D Kmt. Se K G Odén: Östgötars minne ... om studerande östgötar i Uppsala 1595-1900. Sthlm 1902, s 231 (om Johan) och Ax. Setterdahl: Östgöta nation i Lund 1668-1913, s 232 (om övriga).

⁴ Tryckt bröllopsdikt när Johannes Schallander, pappersmakare på Gustafs Bruk i Västergötland, äktade Maria Balck den 2/7 1745. Ex i Kungl Bibl.

⁵ Tryckt bröllopsdikt när Peter Hamberg, pappersmakare uti Fiskeby, äktade Elisabet Balck den 2/7 (sic) 1746. Tryckt begravningsskrift över denne som bruksidkare 1/7 1760. Ex i Kungl Bibl.

Denna första del ägnas helt åt genomgången av olika material som använts som skriftbärare innan papperet kom i allmänt bruk. Här talas – med stöd av olika källor, från antiken till samtiden – om inskrifter på stenar, hållar och marmortavlor (§ 1), på lertavlor (§ 2), metallföremål (§3-4), blad från träd (§ 5), näver och bark (§ 6), trätavlor (§ 7), vaxtavlor (§ 8), pergament (§ 9), elfenben (§ 10), att rista i träd, skriva på lertavlor, i sand och t o m i äpple (§ 11), på linnetyg, inskrifter på dörrar och på skedar (§ 12). Avhandlingen avslutas så med tre gratulationsdikter till författarens ära.

Del 2, som alltså är en avhandling för magistergraden den 20 juni 1748 (felaktigt står på titelbladet 1758), har likalydande titel. [(4) s, s 35-56, (2) s.]

Efter den övliga tillägnan till och lovprisningen av dem som gynnat författaren, av vilka här kanslirådet Anders Anton von Stiernman⁶ bör framhållas på grund av de upplysningar han lämnat författaren, fortsätter Balck genomgången av skrivmaterial: papyrus (§ 13-15) och bomullspapper. Från § 16 har texten speciellt intresse för oss varför jag börjar översättningen här

---

⁶ F 1695, d 1765, anställd vid Riksarkivet, kansliråds namn 1747. Se Elgenstierna, Op cit, bd 7, s 664

§. XVI.

Chartæ ex papyro præparatæ successisse videtur Bombycina, a Gossypio vel Bombyce conflata, unde etiam nomen datum. Convenit mecum in hoc momento Celeb. MONTFAUCON p. 19. ita loquens: *ceterum sunt adjecta fuisse videtur charta Bombycina, cum papyra ægyptiaca & corticea sensim exolescerent.* Quod hujus chartæ maxime solennis & vulgaris usus fuerit dubitari, non potest. Discimus hoc ab IRENE AUGUSTA Alexii Comneni

☞ §) 43 (☞

neni conjugæ, quæ de regula monialium, in eodem decimo seculo edita, ita commentatur: *τα μὲν τοι ἕτερα δύο τεύχη, ὧν ὁ μὲν εἰς τυπικὰ τὰζιν γέγονε, τὸ δὲ ἕτερον εἰς βρεβίον, βαμβυκίνα καὶ ἀμφοτέρω ὄντα, εἰς ἡμερῖνον χρῆσιν εἶσονται καὶ αὐτὰ τῆ μονῆ.* Porro alii duo libri, quorum unus in Typici, alter in breviculi formam descriptus est, ambo Bombycini, quotidiano monasterii usui destinabuntur. Debetur hoc testimonium sæpius laudato D: no MONTFAUCON p. 18. ubi etiam codices commemorat bombycinos ex seculo decimo repetendos, quod aliquo modo confirmare videtur conjecturam nuper allatam, de Chartæ papyraceæ circa a. 650. defectui, siquidem verisimile sit bombycinam nostram Ægyptiacam excepisse quam proxime.

§ 16

Papyrusen synes ha efterträtts av bomullspapper⁷, framställt av gossypium eller bombast⁸, varav det även fått sitt namn. Den berömde Montfaucon⁹ är enig med mig i denna sak när han anför följande s 19: "för övrigt synes bomullspapperet ha införts när den egyptiska papyrusen och papperet av bast så småningom kom ur bruk". Att användningen av detta papper både till högtidliga och vardagliga ting var mycket stor kan ej betvivlas.

Vi erfar detta av Irene Augusta, Alexius Commenius maka, som i utkast till en klosterregel, stiftad i början av 1100-talet skriver sålunda: "Jag medför två andra böcker, varav den ena är skriven i vanligt format, den andra i mindre format, båda handskrifter av bomullspapper, avsedda för klostrets dagliga bruk". Detta vittnesbörd skylles den ofta prisade herr Montfaucon, s 18, där han även anför handskrifter av bomullspapper från 1100-talet, vilket i viss mån synes styrka den ovan framförda hypotesen om bristen på papyrus omkring år 650, så att det ju är sannolikt att vårt bomullspapper närmast följde på det egyptiska papperet.

⁷ Se Sv Akademiens ordbok B 3834, där bl a finns citat ur Var. rer. 19 (1538) "The Araber bruka ... Papper aff Boomull gjordt".

⁸ Se ibidem B 3829.

⁹ Bernard de Montfaucon: Palaeographica Graeca ... Paris 1708.

§. XVII.

Proxima cognatione hodiernam chartam attingere videtur Bombycina, quam interpres diplomatæ Rogerio R. Siciliæ A. 1102 editi chartam *vulgarum* vocat. Fuit enim ex contrita lana vel gossippio ea diligentia confecta, ut calamos ferret scriptorios, ipsaque specie referret pannosam nostram, si ita loqui liceat, alias nunquam; a D. MONTEFAUCON aliisque cum bombycina confundendam. Reprehendit quidem iure meritoque TROZIUS in not. ad Hugonem p. 90 Denum de MONTEFAUCON ob hanc confusionem; *Cum inquit, bombycinam hanc chartam cum vulgari nostra, quæ ex linteis in frustra secatis & in mortario contritis conficitur, cum MONTEFAUCONIO confundas, Bombycina ex pannis detritis vulgo Boomvolle, nostra ex linteis contritis. Concedit huius chartæ Bombycinæ Araborum, charta ex lana tenuissima vulgo Boom-*

••••• 44 •••••

Boomzyde, de qua plura in opusculo de iure chartarum. Pari modo detegit errorem MONTEFAUCONII D. de LUDWIG Gel. Anz. P. 2. p. 272. Interim tamen, ni valde fallor, differentia quæ inter Bombycinam & linteam nostram intercedit tanta non est, ut altera alteri facili negotio substitui non possit, si solam materiam excipias, quam, in bombycina, lana ramenta præbent, in hodierna nostra, lintea.

§ 17

I nära släktskap med vår tids papper synes bomullspapperet stå, vilket uttolkaren av ett diplom, utställt år 1102 av Rogierus, konung av Socilien, kallar kattunspapper. Det blev nämligen omsorgsfullt tillverkat av ull eller gossippium för att bli skriftbärare och det erinrar om vårt lumpspapper med samma utseende, vilket – med förlov sagt – ibland, så ock av herr Montfaucon och andra, förväxlas med bomullspapperet. Med full rätt förebrår Trotz¹⁰ herr Montfaucon denna sammanblandning: "Se upp", säger han, "att som Montfaucon förväxla detta bomullspapper med vårt vanliga, vilket tillverkas av linnetyg hackat i småbitar och sönderdelat av stampar – medan bomullspapperet görs av trasiga tygstycken, på folkspråk kallade Boomvolle, görs vårt av malet linne. Bomullspapper motsvarar därför arabernas papper av finaste ull, på folkspråk Boomzyde; om detta mer i arbetet om pappersrätt". På samma sätt påvisade herr von Ludewig i Gelehrte Anzeigen del 2, s 273¹¹ Montfaucons misstag. Emellertid, om jag ej misstar mig alldeles, är skillnaden mellan bomullspapperet och vårt linnepapper ej så stor, att det ena ej skulle kunna ersätta det andra utan vidare, om man undantar själva materialet, som i bomullspapperet utgörs av bomull och i vårt nutida av linnelump.

¹⁰ Christian Henrik Trotz: Notae ad Hermannum Hugonem de prima scribendi origine.

¹¹ Johan Peter von Ludewig: Gelehrte Anzeigen in alle Wissenschaften ... welche vormals den Wöchentlichen Hall-

§. XVIII.

At nec de lintæ nostræ inventione multa novimus, a conjecturis recedentia. Quod enim MYLIUS *in Horto Philosoph. Tit. Papyrus* commemorat inventionem ejus circa A. 1470 contigisse, nullo fide digno testimonio fulcitur. Monumenta enim chartacea circa A. 1340 literis perscripta oculis suis vidit D. de LUDEWIG, verba ejus c. l. p. 271. ita sonant: *Dann ich selbst als erster Archivarius von den Magdeburgischen Landes Archivzeugen kan, daß sich schon zu Caroli IV. Zeiten A. 1350 Papierne untrügliche urkunden finden. Probat deinde thesin suam BARTHOLI testimonia de insigniis, ubi in hunc modum commentatur: In Marchia Anconitana est quoddam nobile castrum, cujus nomen Fabriarum, ubi artificum faciendi chartas de papyro principaliter viget. Ibi sunt adificia multa ad hoc, & ex quibusdam adificiis meliores chartæ veniunt. Licet etiam ibi multum faciat bonitas operantis. Et ut videamus quodlibet folium chartæ habet suum signum, per quod significatur, cujus adificii aut molendini, est charta. Dic ergo, quod apud illum remaneat signum, apud quem remanebit adificium. Hæc magni nominis JCtus BARTHOLUS literis tradidit, ex quibus tam papyri nostræ antiquitas, quam*

§ 18

Vi vet tyvärr inte mycket om uppfinningen av vårt linnepapper, som ligger långt tillbaka i tiden och bara kan bli föremål för förmodanden. Men det som Mylius anför i *Hortus philosophicus*¹² under uppslagsordet Papyrus, att dess uppfinning skulle ha skett omkring år 1470, styrkes av intet vittnesmål värt tilltro. Herr von Ludewig har emellertid med egna ögon sett pappersdokument med skrift från omkring 1340; hans ord lyder sålunda i anført arbete sid 271: "Ty jag kan betyga som förste arkivarie vid landsarkivet i Magdeburg, att det finns otvetydiga pappersurkunder redan på Karl IV tid år 1350". Han bevisar härefter sin tes med hjälp av Bartholus arbete om märken, där denne framhåller följande:

"I grevskapet Ancona finns ett förnämt fäste, vars namn är Fabriano, där konsten att göra papper framför allt blomstrar. Där finns många anläggningar och ur dessa kommer de bästa papper. Arbetarnas konstfärdighet gör mycket därtill. Och som vi ser har varje pappersark sitt märke, vilket visar från vilkens firma eller kvarn papperet kommer. Säg alltså vems märke återfinns i arket, hos denne skall firman återfinnas." Den vittberömda Ictus Bartholus meddelade detta, av vilket såväl vårt pappers ålder som bruket att med märken särskilja arken framgår i viss utsträckning; och så bestämt

¹² Martinus Mylius: *Hortus philosophicus*. Görlitz 1597.

§ 18

quam usus signis folia distinguendi, aliquo modo illustratur: adeoque nemo non perspicit, quod charta nostra lintea longo fatis spatio antevertat annum septuagesimum seculi XV. sed legatur integra dissertatiuncula, quam suis Gelehrte Anzeigen A. 1736 inseruit D. de LUDEWIG: war das heutige haderlumpen Papier erfunden worden. Chartam Chinesem ex cortice arboris Bambu vel etiam Gossipio præparatam, Japonicam, aliasque barbari, ut dici solet, orbis chartas, brevitate inserviens prætermittere cogor.

§. XIX.

Ut latent initia Chartæ hodiernæ, ita etiam obsecrum est, quo præcise tempore in nostras oras penetraverit usus ejus. Vidi apud Præsidem meum codicem MSC. Chronici rhythmici, in quo foliis membranaceis chartacea permixta sunt. Scriptio unam eandemque manum arguit & cum medio seculo XV. prorsus convenire viderur. Ut vel hinc jure meritoque nascatur suspicio sec. XV. vulgarem fuisse in patria nostra usum chartæ. Nec ambigo, quin eodem seculo etiam ad acta publica consignanda, fuerit adhibita. Est in manibus exemplum literarum chartacearum, quas Birgerus Archiepiscopus Lundensis A. 1482 edidit, quo fundi possessio colono contra loci Pastorem vindicatur. Adest quoque apocha Chartacea originalis, quam dedit SEVERINUS NORBY, vor nådige Herris Embets-Mande-

hade ingen klart för sig att vårt linnepapper förekommer åtskilligt mycket tidigare än år 1470; läs annars hela utredningen som herr von Ludewig infört i sin Gelehrte Anzeigen år 1736 "När vårt lumpapper uppfanns". Jag avser för korthetens skull förbigå det kinesiska papperet framställt av barken av bambuträdet gossipium¹³, det japanska och andra papper från den sk främmande världen.

§ 19

Liksom uppkomsten av vårt papper förblir fördold så är det även oklart vid vilken bestämd tidpunkt dess bruk inträngde i våra trakter. Jag såg hos min præses en handskreven bok om rytmiska tidsvärden, i vilken pergamentblad omväxlar med pappersblad. Skriften visar en och samma hand och den synes rätt och slätt härstamma från 1400-talets mitt. Härav uppstår med full rätt misstanken att bruket av papper vore vanligt på 1400-talet i vårt land. Jag tvivlar inte på att det togs till hjälp att uppteckna t. o. m. offentliga handlingar under samma århundrade. Det finns bevarat exempel på pappersdokument, vilket Birger, ärkebiskop i Lund utställde år 1482, i vilket man gör anspråk på jordegendom för en bondes räkning mot pastorn på platsen. Likaså finns den originalkvittens på papper i behåll, som Søren Norby "vår nådige herres ämbetsman

¹³ Här sammanblandning med silkepapper?

pa Haraldsborgh A. MDXIII. die virg. XI. millium. Ac
quid opus est ad monumenta provocare, in causa, quam
nemo forte indubium vocet, præsertim quoniam in his
& aliis ejusdem farinae testimoniis, non tamen innotet

F 2

scat

1705) 46 (50

scat tempus, cui antiquissimus chartæ usus in Suecia
vindicare debeat. Nec faciliori opera detegitur ætas molendinorum papyraceorum, quæ in Suecia floruerunt. Et
prorsus frustranea fuisset mea sollicitudo, nisi hæsitanti mihi & dubitanti succurrisset, insigni gratia ac humanitate *Nobilissimus, Cancellarius & Consiliarius* Dominus de STIERNMAN, e cujus literis edoctus sum, officinam Papyraceam circa A. 1523 ad Sudercopiam, ab Episcopo Lincolniensi J. Brask institutam. Sed hac mox oppressa, per longum temporis spatium nullum Chartaceum molendinum celebratur in superiori Suecia, donec ad annum 1612 pervenitur, quando munificentia & liberalitate **GUSTAVI ADOLPHI**, Magni, novæ officinæ erigitur. Sed longe melius totam causam ipsæ *Nobilissimi Viri* literæ declarant; ergo illas disertiunculæ nostræ subjectas Lector consulat. N. 1. Interim tamen licet in superiori Suecia plures non commemorentur officinæ per sec. XVI. habuit tamen, quo sibi in hoc negotio gratuletur inferior Suecia, cura & solertia TYCHONIS BRAHEI. Näm circa annum 1580 in *Hvenn* insula non procul ab occiden-

på Haraldsborg¹⁴ utställde år 1514, på de 11 000 jungfrurnas dag. Men föreliggande arbete är till för att framlägga bevis, det hör till saken, så att ingen händelsevis må leva i tvivelsmål, i synnerhet emedan i dessa vittnesmål och andra av samma skrot och korn tidpunkten just inte blir känd vilken det äldsta bruket av papper i Sverige bör tillskrivas. Ej heller är det lättare att bestämma åldern hos de papperskvarnar som blomstrade i Sverige. Och utan omsvep skulle mina ansträngningar ha varit förgäves om inte herr von Stiernman, det ädla kanslirådet, som tecken på ynnest och älskvardhet bisprungit mig i min tvekan och ovisshet, av vilkens skrivelse jag underrättats att ett pappersbruk inrättats omkring år 1523 vid Söderköping av linköpingsbiskopen Hans Brask. Men sedan det strax nedlagts prisas ingen papperskvarn i norra Sverige under lång tid, ända till år 1612, då en ny kvarn uppbygges genom den store Gustav Adolfs frikostighet och välvilja. Men den högt ärade mannens egna ord kan långt bättre upplysa om hela saken; därför må läsaren av denna lilla avhandling rådfråga bilaga nr 1. Emellertid, även om flera bruk ej omtalas i norra Sverige under 1500-talet hade likväl södra Sverige anledning att glädja sig åt en sådan anläggning tack vare Tycho Brahes omsorg och uppfinningsrikedom. Ty omkring år 1580 uppfördes på ön Ven, inte långt från västra havsstranden en

¹⁴ Søren Norby fick Haraldsborg som belöning för sina insatser som krigare till sjöss. Jfr Dansk biografisk leksikon. 7. København 1939, s 235.

salinis littore chartacea moletrina constituitur, quam
 .litera G: in topographica Insulæ tabula, a GUIL. BLAEU
 .delineata indicat. Constructionem hoc modo exhibent
 .notæ Tabulæ subjectæ, G. Molestina papyro conficienda infer-
 .viens, simulque frumentum terens & insuper pelles varias præ-
 .parans, quæ tria opera unica eademque maxima rota, tam se-
 .nili, quam disjunctim perficit. *cf.* RESENI Insc. Hafn. p.
 314. Sed hæc una cum reliquis Brähæanæ industriæ mo-
 .numentis abitu Instauratoris periit sine dubio. At post
 .auspiciâ XVI^{ti} seculi ars chartaria nova cepit incremen-
 .ta, passim erectis officinis. Præter antiqua molendina
 a No-

95) 47 (50

ra Nobiliss. D. STIERNMAN commemorata, etiam in
 .reensum venit officina Lincopensis a: 1628^r constituta,
 .Privilegium a Regia Majestate clementissime indultum
 .occurit inter monumenta N:o 2. Successu autem tem-
 .poris plurimum auctus est officinarum numerus, fer-
 .ventque haud pauci per Sueciam Papyracea moletrina
 .admirantur.

Tannefors vid Linköping	} i Östergötland.
Fiskeby vid Norrköping	
Bälltorps och	
Hälla vid Söderköping	
Nyköpings	} i Södermanland.
Hargs vid Nyköping	
Åfers vid Stregnäs	
Torshälla och	
Uddby	

papperskvarn, som är utmärkt med bokstaven G på den
 topografiska karta över ön som ritats av Wilhelm Blauw. I
 teckenförklaringarna till kartan beskrivs anläggningen på
 följande sätt under bokstaven G: Kvarn för
 papperstillverkning, som likväl tjänar till tröskning av säd och
 dessutom till beredning av olika slags skinn, vilka tre
 arbetsuppgifter utförs av ett enda stort hjul, både samtidigt
 och var för sig. Jfr Resenius, Insc. Hafn. sid 314¹⁵. Men detta,
 liksom övriga braheska företagsminnesmärken, gick
 säkerligen förlorat vid dess upphovsmans bortgång. Efter de
 lovande framstötarna på 1500-talet tog pappersmakarkonsten
 ny sats, här och var vid nyuppförda anläggningar. Förutom de
 gamla kvarnarna, beskrivna av den högt ärade herr Stiernman,
 kommer nu även linköpingsanläggningen med i räkningen,
 anlagd år 1628; dess privilegium, beviljat av nådig Kungl Maj^t
 återfinns i bilaga 2. Med tiden ökade dock antalet
 anläggningar mycket och icke så få papperskvarnar återfinns
 på olika håll i Sverige såsom:
 i Östergötland: Tannefors vid Linköping, Fiskeby vid
 Norrköping, Bolltorp och Hälla vid Söderköping,
 i Södermanland: Nyköping och Harg vid Nyköping, Åker vid
 Strängnäs¹⁶, Torshälla och Uddby,

¹⁵ Peder Hansen Resen: Inscriptiones Hafnienses Latinae,
 Danicae et Germanicae una cum inscriptionibus
 Amagriensibus. Uraniburgicis et Stellaeburgicis ...
 København 1668

¹⁶ Väl identiskt med Berga, Nr 6 i En bok om papper

Göransbergs wid Jönk. }
 Röttle wid Grenna } i Jönkiöpings Län.
 Bruzaholm wid Ekefö }
 Sken och } i Kronobergs Län. } i Småland.
 Lisebo: I }
 Skrufshulta } i Calmare Län:
 Säfsjöströms }
 Klippan - - - i Skåne.
 Mölndahl wid Götheborg } i Västergötland.
 Gustafs bruk wid Skövde }
 Marbeck wid Halmstad - i Halland.
 Östanå wid Hudwicks wall i Hälsingeland.
 Billingsfors wid Åmål i Dahl.
 Kallstena i Västmanland.

Plu.

i Småland, Jönköpings län: Göransberg vid Jönköping, Röttle
 vid Gränna, Bruzaholm vid Eksjö,
 Kronobergs län; Sken och Lessebo,
 Kalmar län: Skrufshult, Säfsjöström,
 i Skåne: Klippan,
 i Västergötland: Mölndal vid Göteborg, Gustafs bruk vid
 Skövde,
 i Halland: Marbäck vid Halmstad,
 i Hälsingland: Östanå vid Hudiksvall,
 i Dalsland: Billingsfors vid Åmål,
 i Västmanland: Kallstena.

Jag betvivlar inte alls att det fanns än fler papperskvarnar i
 Sverige; jag har bara inte påträffat deras namn. Detta må
 räcka för att vi i någon mån må se hur pappersmakarkonsten
 utbredde sig och hur allmän den var. I Finland sågs dock
 ingen papperskvarn utom den nära Åbo till vars anläggning
 privilegier nådigt givits, som det nyligen har berättats mig.

•••) 42 (•••

Plures adhuc esse in Svecia officinas chartaceas
 nullus dubito: nomina autem illarum exquirere non
 potui. Sufficiens hæc, ut videamus aliquo modo qua-
 tum profecerit, & quam vulgaris sit in patria ars char-
 tas conficiendi. In Finlandia nullum adhuc vidit molen-
 dinarum chartacearum usque prope Aboam junum extru-
 endum privilegii clementissime donatum, esse: nuper
 mihi relatum est.

§ XX.

Dicenda quædam essent de modo, quo ad majus fastigium evehî possent officinæ chartaceæ, quæ in patria fervent. Nec enim eam copiam subministrant papyri, quæ vel quotidiano usui interserviat, nec ea elegantia & tenuitate præparant, qua charta tenuior extranea gloriatur. Sed hoc momentum verbis justo forsân paucioribus complecti cogor. Priori defectui medebuntur vel officinæ multiplicatæ, vel operariorum auctus numerus. Quo autem modo alteri subveniatur, cum majori difficultate conjuncta est responsio. Hæsitanti enim, & quærenti mihi alia nulla causa occurrit, quam quæ ab ipsa materiæ elegantia deducitur. Extræ regiones majori abundantia copia subtilioris lintei, major itaque frustulorum bonæ notæ ad officinas confertur multitudo, hinc etiam melior procul dubio & subtilior charta. Nam ipse præparationis modus ab extraneo non discrepat. Ut hoc patet facillius, conferatur tantum processus, ut ita dicam, chartaceos, qui apud nostrates receptus est, & quem inter magnitudinæ subjecta exhibet N. a. cum modo præparationis, quem HUBNER in suo *Natur-Lexicon v. Papiermacher* com-

49 (50

memorat, & nihil nostris institutis repugnare videbitur. Quod aqua, in qua macerantur & tunduntur lintea, magnum momentum in officinis trahat, nullum est dubium. Quod aquæ in Hollandia stagnan-

§ 20

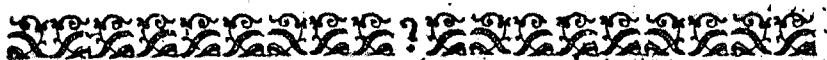
Här borde omtalas på vilket sätt somliga pappersbruk i landet kunde höjas till bättre nivå. De producerar nämligen ej tillräckligt med papper för dagens behov, ej heller framställer de det med den elegans och finess som det tunnare utländska kan skryta med. Jag ser mig dock tvungen att beröra denna fråga mer kortfattat än den kanske vore värd. Den förstnämnda bristen kan avhjälpas antingen med flera anläggningar eller med flera anställda. Men på vilket sätt den sistnämnda skall avhjälpas är svårare att ange. Ty hur jag än ansträngde mig fann jag ingen annan orsak än de finare råvarorna. Utlandet har större tillgångar av fint linne och lumpor av goda kvaliteter insamlas till bruken och härigenom blir papperet utan tvekan bättre och finare. Själva tillverkningssättet skiljer sig nämligen inte från utlandets. För att detta lättare skall framgå må den tillverkningsgång hos papperet, om jag så får säga, som anammats av våra landsmän och som framgår av bilaga 3 jämföras med det framställningssätt som Hübner¹⁷ meddelar i sitt *Natur-Lexicon*, art. *Papiermacher*, och som på intet sätt synes strida mot våra metoder. Att vattnet, i vilket linnetyget uppmjukas och stampas tillför stor energi till anläggningarna är utan allt tvivel. Att

¹⁷ Johann Hübner: *Curieuses und reales Natur-, Kunst-, Berg-, Gewerck- und Handlungs-Lexicon*. Dess 3. uppl. tr. Leipzig 1717.

ribus sint similes, lentæ & pingues, dubitari non potest. Per totam fere Sveciam limpida, clara, nec raro metallicis particulis referta; ideoque ponderosiores sunt aquæ. An tamen hinc aliqua peti possit ratio, in momento, de quo hic sermo, definire non audeo, antequam certis & exactis experimentis res determinata sit.

Sed hinc vel invitum a labore revocant temporis angustia aliæque rationes, quibus morem gerere cogor; ut itaque his pagellis contentus sit B. L. submisso oro, simul errorum veniam & benignam imbecillitatis meæ interpretationem, humiliter petens.

S. D. G.

N:o I.

S. T.

Nt jag intet fullkomligen uti alt kan besvara Herr
Candidatens högtårade skrifvelse af den 21
April, lærer Herr Candidaten ursäktlig, efter
som tiden är för mig ganska knapp, och studium histo-
ricum, utom des, har jag i många år mest råttig in-
terpassera.

När

vattendragen i Holland liknar uppdämda sjöar, lugna och loja, vill väl ingen betvivla. Men i nästan hela Sverige är de genomskinliga, klara och ej sällan fulla av metallpartiklar och därför blir vattnet tyngre. Kanske här finns något samband mellan orsak och verkan; för ögonblicket vågar jag inte uttala mig närmare härom innan förhållandet fastställts genom säkra och exakta undersökningar. Därför kallar mig redan mot min vilja tidens knapphet och andra bjudande skäl till fortsatta undersökningar. Jag ber därför ödmjukast den välvillige läsaren vara tillfreds med denna lilla skrift och söker ödmjukt såväl tillgift för misstag som välvillig tolkning av mina tillkortakommanden.

S [oli] D[eo] G[loria]

[Bilaga] 1

S[ine]T[ituli]

När och på hvad tid, detta nu för tiden brukliga papper blifwit först tillverkat, kan jag så mycket mindre säga, som jag aldrig funnit någon lärde Man sig derom hafwa fullkomligen uttrat: Dock skulle jag tro, det wara långt äldre, än Salmuch i sina commentarier öfwer Pancinollus p. m. 261, det utsätter. Hans ord lyda så: illud plane novum est chartæ five papyri genus, inquam elementa hæc depingo, quæ ex linteolis concerptis & ch. confectione: ty i det fiortonde secler war redan sådant papper i bruk, och kan ögenkennigen bewisas af åtskilliga ännu förvarade originale documenter.

20. Nu om de Swenska pappersbruket. Uti et bref skrifwit af Hans Brask, år 1523. die S. Andreæ till Biskoppen i Wästerås, Doct. Petrus Magni, berättas det bem. Bistopp Brask anlagt då nyligen ett pappersbruk, eller pappersqvarn, som han det kallat, wid Söderköping, till at der med förse Söderköpings Boktryckeri: men som Konung Gustaf den Förste år 1526 förbödd att något Boktryckeri skulle wara i Söderköping, utan i det stället inträttas i Stockholm, så tror jag at bemelte pappers bruk wid samma tid lärer hafwa sett sin undergång. Sedermera ifrån denna tid, im till Konung Gustaf Adolph, har jag intet funnit in Actis Archivi Regni något pappersbruk wara nämt: och tör hånda aldrig varit till. Man skref då en så mycket som nu. De sista Böcker trycktes utomlands. Studierna allig, under bänken: och således låtes pappersbruket blifwit ansett för mindre fördelachtige &c.

21. Det är wiss och ostridigt, att år 1612 war intet pappersbruk i Sverige, ty Högst bemelte Konung lät då först i Sverige inträtta ett pappersbruk, som orden i selskaps bref: utet

wet utbifva, och det i Upsala. Privilegium eller Contracter, som slöts med Pappersmakaren Arendt Schloit, at daterat sistnämnda år den 8 Octobr. inneholler, det han då emottog denna då inträttade Pappersqvarn med allt tilbehör. frit och färdig. För bemelte Qvarn skulle han ei något gifwa det första året, men sedan skulle han årligen till KRONAN lefwerera Papper för 40 Dal. Qvarnen skulle han self wid macht hålla, men träwerke och stångjern, när något söndergick, skulle af KRONAN lefwereras. Han skulle ock wara förpligtad at antaga Swenska Örnegar, och dem derutinnan lära och undervisa: dereinot war han fri för alla utlager, och fick årligen 13 lass bidrked: till KRONAN skulle han lefwerera et ris godt skrifpapper för 6 mk., medelpapper för 4 mk. och tryckpapper för 20 bre riset.

22. Att denna pappersqvarn war då den endaste i hela Sveriges. Rike, ses tydeligen af Konung. Gustaf Adolphs fullmacht, daterad 1613 den 31 Maji, för Jöns Anderson att oppfordra i alla landsändar af Fogdarne luntper till bemelte Qvarn. År 1617 den 28 Martii förnyades Contracter med Arendt Schloit. Denna qvarn war redan år 1626 aldeles förfallen; ty då den 12 April gaf Konung Gustaf Adolph tillstånd at en benämnd Meister Hans, att på egen omkostnad oppbyggja samma qvarn, och pluta fyra års frihet, men sedan lefwerera till Cancelliet årligen 30 ris skrifpapper.

23. År 1617 inträttade ock Konung Gustaf Adolph här i Sverige ett pergaments makeri.

24. År 1633. den 22 Martii fick Abraham Hammerich privilegium på ett Pappersmakeri.

25. År 1643 den 8 Martii inträttade Doctor Johannes Machzæ et Pappersbruk i Bidrskogs Sökn i Westmanland och Kallstena strödm.

OS) 52 (50

År 1637 opprättades i Norrkiöping ett Pappersbruk af Borgmästarens Nils Månssons och Anders Marssons Varit.

1665 inträtade Prof. Doct. Martinus Brunnerus och Bokföraren Henric Curio en Pappersqvarn wid Iggesundsby i Helsingland och Nötångers Söku.

1670 inträtade Assessoren Isaac Cronström ett Pappersmakeri af allehanda slags sortement, som kunde opptäckas, in till det finaste postpapper.

Samma år den 16 Dec. fick en Köpman ifrån Amsterdamm, wid Namn Johan von Flech privilegium at opprätta antingen i Norrkiöping eller Åreboga ett Pappersbruk af serdeles invention.

Uti M. Sigismundi Andreae Flachs Disputation de Vestitu e papyro in Gallia nuper introducto tryckt i Leipzig 1718, läses mycket merkvärdigt om denna Hr. Candidatens under händer hafvaude Materia. &c.

Stockholm d. 3 Maji.
1748.

ANDERS ANTON
von STIERNMAN.

N:o 2.

SS GUSTAF ADOLPH med Guds Nåde, Sveriges, Godthes och Wändes Konung, Storfurste till Finland, Hertig uti Estland och Carelen, Herre öfwer Ingermanland &c. &c. Gåde witterligt, at efter Wi förnimme af Episcopo och Capitularibus Linc. det är stort trång upå Böcker för ungdomen, som uti Gym-

OS) 53 (50

Gymnasio thesammasstädes Studera Skola. Dersföre hafwe Wi upå deras underdåniga begäran undt och efterlätit, som Wi och i detta Wärt Brefs kraft unne och wöflersäte, at the egen Boktryckare samt en Pappersmakare och Bokbindare sig beställa måge, som till Gymnasii behof trycker-nödtorftiga Materier, och de andre sitt wärk thet til giora :: allenast at Boktryckaren endthåller sig at trycka något, androm till men och hinder. Och upå det at förbemelte Tryckare samt Pappersmakare och Bokbindare måge desto bättre ställa thetta i wärket, då unne Wi dem härmed och i detta Wärt brefs kraft, frihet för all stadsens och borgerlig tunga uti förbemelte Linkiöping OS til behagelig tid. Der sig hwar och en som detta widkommer wet at esterrätta. Darum Stockholm den 9 Januarii Ao. 1628.

GUSTAVUS ADOLPHUS

(L. S.)

At denna Copia är lika lydande med Originale wittna
(CHRISTIERNUS CHRISTOPH. ERIC. SIMONIUS.

Gym. Linc. Lector.

Gymn. Lin. Lector.

OLAUS P.

Templ. Lincopens. Oeconom.

Förteckning på Linkiöpings Domkyrkas fasta ägen-
dom nemlig :

III.

Item en Pappersstamp wid samma qvarn, hafwandes Konung Gustaf Adolph A. 1628 den 9 Januarii genom sitt bref till Biskoppen Johan Boshvidi förundt och privilegerat en Pappersmakare der samma stades. Någon tid derefter undgefår år 1634 hafwer Fru Beata

G 2

ta

ta Oxenskierna förärt till Domkyrkan den dehl, som hon haft i sina Pappersqvarn, beräknad till 200 Daler, emedan det värdet war af åtskillige Partecipanter inrättat, twifwels utan, för Domkyrkans medelöshets Schuld på den tiden.

In fidem Actorum
LAURENTI BJORCKEGREN
Conf. Lin. Not.

Detta wara lika lydande med en uti framledne Borgmästarens H. Hr. Hans Kindbergs Sterbhus befintelig Copia; betygas

JACOB KINDBORG
Consiliarius Civis. Linc.

N:o 13.

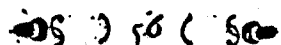
Pappret göres på thetta sättet:

Sedan lumporna (a) genoin wtsja der till privilegerade Karlar äro samlade; såsas. (b) the efter sin finhet och grofhet; the finaste linne-lumpor till bästa Skrifpapper, the gröfste till Concept, the grofwaste till Tryck- och Tobaks-papper; och the ullne till skrängts (c). Hwad slags linne-papper, man wil göra, måste lumporna wäl slås och ristas, at stofs och dalub går af them, och i blinge läggas, hwilken med warint watern påslutes i 5 å 6 dagn at här bdras; ruttua: Desse halfrutne lumpor haktas helt suu ured thet till bequämliga yror, och bäres till en wisa Proportion thwart loch; (d) slippes sedan ueder stamp-

(a) Stena klitar. (b) sorteras. (c) grödt papper. (d) oval i borta iden beslagen ho, i hwilken 4 st. i änden järnstodda hamrar

pärna och låter kuggchiulet komma i gång; hwilket ej alenast härwider stamparna, utan och konstigt med sina watnkannor i sin gång meddelar hwarje loch sitt tillbörlige watern, så at det hwarcken är till lumporna förnuctet, at det öfwerflödar, eller förlitet, at stamparna ej kunna wända tngen (e). På sådant sätt stampas lumporna i 2 dagn till halftng (f) så han höses ur lochn och bäres i tngkastarna (g) stampas sedan i 2ne dagn till heltng (h) som bäres uti wärkstufwan i byttan, (i) uti hwilken blåsen (k) är fylld med kohl at hålla watern och tngen ständigt warm. I thetta så tillagade tng tager Dytte-arbetaren, (l) ned med formen, (m) på hwilken thet fuit sönderstampade tngen stadnar och watern måstadels rin- ner ifrån; så formen föres til Guskarn (n) som tröcker honom på filten (o) at arket slapper formen; och så continüeras med 2ne former tillika, så länge posten (p) är tillräckelig, hwilken sedan prägas, at waternet fränlöper och

eller stampar äro at sönderstötta klutarna. (e) Dygkallas lumporna, sedan de äro sönderstötte. (f) halfstötte klutar. (g) lärar af bräder sammanlagne, at förwara tngen uti, tills de få någon quantité at det meriterar börja arbeta wid byttan. (h) sårdia at arbeta och ser ut som wälling. (i) et stort ståjärn af 8 å 10 säers rymd. (k) en Kopparpanna som ligger in uti byttan, och har sin hals som kohlen lägges uti, och et rör som riken går ut igenom. (l) Besällan, som med formen wid byttan gör papperet. (m) fuit ualler af måfingsräd efter hwarje arks storlek. På thetta formen är stämpeln eller tecknet med finare måfingsräd påslut. (n) thet andre Besällan (o)ullet klade. (p) post filtar är 7 böker, 25 filtar räknad i hwar

och lefworeras Liggarn. (q) som måste skilja papperet från filten och lasta den till Guskarn så fort han den behöfver. Så mycket rådt papper the hinna at göra om dagen, prässas åter igen, och hänges upp at torkas. När thet är wäl tørt, drages thet af, (r) limmas, (s) skidnas, (t) och uphänges. Så snart det åter är wäl tørt, drages det af, nehäs, (u) pressas och uphänges. När det nu är tørt, drages det af till et slut, och prässas det hårda- ste 4 å 6 Karlar magta. Sedan slås det samman (v) bösas under slagstampen (w) strapas (x) och letas ut utskot- ten. (y) Ändtligen råknas papperet till böcker och ris, ris- wes af (z) och bindes tillhopa, så et pappersark, efter några och trettio gängers handande och handterande, efter Subners räkning, är färdigt.

bof. (q) then tredje Gefällen; ty när papper gibres måste nöd- wändigt 3ne wara på en gång i arbete, och den ena liksom handlangare åt den andra. (r) tages det neder af idgen eller stångerna som det hänger på. (s) 3 Limwain, som de koka af Kalfwe och färe-fötlingar, som Garfware och Sämlemakare skära bort af skinnen. (t) slisses hwar ark för sig. (u) Doppas i alunwatt. (v) wikes arket ryggen och stryckes med en glätt- sten. (w) en stor hammare af järn eller trä, så stor at man knapt kan lyfta honom, som häfwes af wain och slår papperet at thet blir slätt och lått at skrifwa på. (x) med knifwar, at här och gran går af. (y) papper som är sönder, el- ler eljest under arbetandet sådt udgon slade. (z) med et stort ris- järn, at risen bli jämna i lanternna.

